
**EEN TWEEDE HANDSCHRIFT VAN DE INLEIDINGE VAN
HUGO DE GROOT EN EEN DITO VAN DE PROLEGOMENA
JURI HOLLANDICO PRAEMITTENDA**

Robert Feenstra (Universiteit Leiden)

In 1967 publiceerde ik een artikel onder de titel *Een handschrift van de Inleidinge van Hugo de Groot met de onuitgegeven Prolegomena juri hollandico praemittenda*.¹ Kort na het verschijnen werd ik er op gewezen dat het laatste gedeelte van deze titel op een grof verzuim berustte: de *Prolegomena* bleken geenszins onuitgegeven te zijn. De tekst, zonder het opschrift, was niets anders dan het sinds 1656 vele malen in druk verschenen tractaat *De aequitate*, waarvan bovendien de autograaf nog in de Leidse Universiteitsbibliotheek aanwezig is.² Dit gaf aanleiding tot een nieuwe studie, in 1974 door mij samen met J.E. Scholtens gepubliceerd onder de titel *Hugo de Groot's De aequitate, tekstuitgave en tekstgeschiedenis, met bijdragen over Nicolaas Blanckaert en over de voorrede tot de Inleidinge*.³ Daarin zijn wij ook kort op de herkomst van het in 1967 geanalyseerde – in Wolfenbüttel gevonden – handschrift van de *Inleidinge* teruggekomen.⁴ Sinds 1974 is er, voor zover mij bekend, niets meer over dit handschrift geschreven; alleen is in 1984 door J.Th. de Smidt in een voetnoot terloops de aandacht gevestigd op een Leids handschrift dat uitsluitend de *Prolegomena juri Hollandico praemittenda* bevat en dat aan Scholtens en aan mij onbekend gebleven was.⁵ Het lag voor de hand dat ik daar nog eens een korte notitie aan zou wijden maar daartoe ben ik tot dusverre niet gekomen. Ik heb van dit uitstel geenszins wakker gelegen, tot op het moment waarop mij de ontdekking van een veel belangrijker handschrift gemeld werd.⁶

Bij de voorbereiding van een catalogus van nog nimmer in gedrukte vorm beschreven handschriften van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag was gebleken dat deze bibliotheek in het bezit was van een handschrift⁷ met de

1 In *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 35 (1967), pp. 444-484 (hieronder geciteerd als "Feenstra (1967)").

2 Voor details zie het bij de volgende noot genoemde artikel.

3 In *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 42 (1974), pp. 201-242 (hieronder geciteerd als "Scholtens-Feenstra (1974)").

4 *Op. cit.*, pp. 206-209.

5 J.Th. de Smidt, "Na Vijfenzestig Jaar", in *Huldigingsbundel Paul van Warmelo*, Van der Westhuizen *et al.* (eds.), Pretoria 1984, pp. 20-29, op p. 26 n. 1 sub a: Hs. Leiden, BPL 1722 II.

6 Door Dr. H. Nellen (Constantijn Huygens Instituut voor tekstedities en intellectuele geschiedenis, Den Haag); hij was er op geattendeerd door Mevrouw Helène Peeters (Afdeling Bijzondere Collecties der Koninklijke Bibliotheek, Den Haag), die zich bezig hield met de beschrijving van het handschrift. Aan beiden betuig ik mijn hartelijke dank voor de hulp die zij mij bij het bestuderen van het handschrift geboden hebben.

7 Met de signatuur 70 A 10. Voor de beschrijving van de inhoud zie hieronder. Het hs. is

volledige tekst van de *Inleidinge*, gevolgd door het – van De Groot zelf stammende – alfabetische register,⁸ maar zonder *Prolegomena juri Hollandico praemittenda*.

Noch de titel van de *Inleidinge* noch de naam van de auteur komt in dit handschrift – hierna te noemen “handschrift KB” – voor. De herkomst is onbekend; men heeft alleen kunnen vaststellen dat het vóór 1833 door de Koninklijke Bibliotheek verworven is.

1 Handschrift KB 70 A 10 en zijn datering

Het handschrift bevat 193 *folia* (van 36 bij 24 cm.). Het papier was oorspronkelijk voor een ander doel bestemd en reeds gepagineerd.⁹ Een met potlood aangebrachte nieuwe nummering onderscheidt zeven *folia* die met Romeinse cijfers zijn gemerkt en 186 *folia* met Arabische cijfers. Op de *folia* V tot en met VII staan enkele aantekeningen in het Latijn die niets met de *Inleidinge* te maken hebben.¹⁰ Op *folium* 1, *recto* en *verso*, volgt een overzicht van de rubrieken van de “delen” (“*capita*”) van de *Inleidinge* in numerieke volgorde (I, 1-18; II, 1-48; III, 1-52), met verwijzing naar de oorspronkelijke paginanummers (243-858). De tekst van de *Inleidinge* beslaat *folia* 2-162; het verschil met de paginanummering is onder andere te verklaren door het feit dat een aantal bladen uitgesneden is.¹¹ Na 18 blanco *folia* volgt op *folia* 181-182 het alfabetisch register. De *folia* 183-186 zijn wederom blanco.

Hetgeen in eerste instantie aandacht verdient is de datering op *folium* 162 *verso*: “Einde 1625 Nov. 5.” Er is weinig reden om er aan te twijfelen dat inderdaad op deze datum de kopiist met het schrijven van de tekst opgehouden is.¹² Dat het bij de eigenlijke tekst van de *Inleidinge* om een kopie

gebonden in een perkamenten band uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. De rugtitel is beschadigd; men kan alleen lezen “MANUSCRIPT/...ghtsgeleerd...X.”

8 Zie daarover Feenstra (1967), pp. 449-450.

9 Deze paginering is soms moeilijk te lezen, doch dankzij de verwijzingen in het inhoudsoverzicht (zie hieronder) kan men vaststellen dat de tekst van de *Inleidinge* begint op p. 243 en eindigt op p. 950. De nummering van de veertien bladzijden die aan p. 243 voorafgaan en de acht die na p. 950 volgen is ten dele onleesbaar en lijkt ook slechts ten dele aan te sluiten bij die van het gedeelte op pp. 243-950. – Ook de niet beschreven bladzijden zijn in twee kolommen ingedeeld door verticale lijnen.

10 Ik heb nog niet kunnen vaststellen waar deze aantekeningen op slaan.

11 De overgebleven strookjes zitten nog in de band.

12 Noch het papier noch het schrift verzet zich tegen een datering van het gehele handschrift op 1625. Er is slechts één soort papier gebruikt: het (enig voorkomende) watermerk is Briquet no. 2291, dat aan het eind van de 16e eeuw en in de eerste twee decennia van de 17e eeuw geregeld in de Nederlanden gebruikt is. Drs. G.A. van Thienen (KB) heeft mij buiten Briquet nog Hollandse stukken uit de periode 1595-1619 in het Nationaal Archief in Den Haag genoemd waarin dit watermerk voorkomt. Dat het schrift van 1625 kan dateren is mij verzekerd door Dr. A. Leerintveld (eveneens Koninklijke Bibliotheek), die mij tevens een voorbeeld uit 1611 verschaft heeft, waarin de datering geheel op dezelfde wijze als in ons handschrift in een grote krul aan het slot van een tekst is aangebracht. Ik dank de beide heren hartelijk voor hun hulp.

gaat is duidelijk. Deze tekst is geheel door eenzelfde hand in zeer regelmatig schrift geschreven. De inhoudsopgave en een aantal marginale aantekeningen zijn van een tweede hand, waarschijnlijk van een eigenaar en/of gebruiker; deze hand is zeker niet die van De Groot zelf. Ons handschrift is waarschijnlijk evenmin in zijn bezit geweest; het lijkt eerder een van de afschriften die – direct of indirect – van De Groot's exemplaar gemaakt zijn voor anderen. De datum kan, strikt genomen, ook die van een ander afschrift geweest zijn, maar erg aannemelijk is dat niet.¹³ De afschrijver kan moeilijk enige waarde aan een datering door een vorige afschrijver toegekend hebben of gedacht hebben dat deze datering uiteindelijk van De Groot zelf stamde.

De datering is vooral van belang vanwege de vergelijking – die zich opdringt – met het in 1967 door mij geanalyseerde handschrift uit Wolfenbüttel (hierna te noemen "handschrift W"), waar geen enkele uitwendige aanwijzing voor datering te vinden is. Bij mijn analyse heb ik gewezen¹⁴ op de mogelijkheid van een datering op grond van een passage in *Inleidinge* II, 23, 13, waar De Groot zegt dat een erflater aan een legaat een termijn ("een seeckeren dag") kan verbinden, bijvoorbeeld "in den Oestmaand van 't jaer seshthienhondert ende twintig". Deze datum, die men in alle gedrukte uitgaven aantreft en die zonder twijfel verband houdt met het tijdstip waarop De Groot deze passage oorspronkelijk schreef, is in handschrift W aangepast: men leest daar in de vermelde paragraaf "in Mey 1627". In 1967 concludeerde ik dat het handschrift W. "niet van vóór 1627 – desnoods van vóór 1626 – stamt". Deze conclusie, die ik nu – achteraf bezien – op zichzelf al niet meer geheel overtuigend acht, dient zeker herzien te worden nu het handschrift KB, dat de datering 5 november 1625 bevat, eveneens leest "in Mey 1627".¹⁵ De oorsprong van deze datering zal daarbij ook meer in het midden gelaten moeten worden.¹⁶

13 Vgl. hierbij ook hetgeen in de volgende alinea gezegd wordt over een gegeven voorbeeld waarin "In Mey 1627" als een termijn voorkomt.

14 Feenstra (1967), p. 449; vgl. ook p. 457 en Scholtens-Feenstra (1974), p. 208 n. 46.

15 *Fol. 54 verso*. Men merke op dat de formulering in beide handschriften licht afwijkt van die in de gedrukte uitgaven: "komt te sterven" i.p.v. "zal komen te sterven".

16 Hetzelfde geldt voor de vraag of deze datering van De Groot zelf of van een kopiist afkomstig is.

2 Vergelijking van handschrift KB met handschrift Wolfenbüttel

Na vermelding van dit ene detail dat de beide handschriften gemeen hebben ligt het voor de hand verdere vergelijkingen te maken. Ik volg daarbij in beginsel mijn artikel uit 1967.¹⁷

Handschrift W begint met het alfabetisch register der delen,¹⁸ handschrift KB eindigt ermee. Deze laatste plaatsing lijkt de meest juiste.¹⁹ Handschrift W heeft het opschrift en de daarbij gevoegde uitleg zoals die in de oudste drukken voorkomen,²⁰ in het handschrift KB ontbreekt deze. Daar staat alleen boven de linkerkolom "*Tituli*" en boven de rechter "*Folia*"; er wordt dan ook niet naar de "delen" verwezen maar naar de bladzijden van het handschrift (oude nummering). De tekst van het register is, op enkele geringe redactionele varianten na, in beide handschriften gelijkluidend en stemt overeen met die van de oudste drukken. Voor handschrift W heb ik enkele afwijkingen geconstateerd tussen het register en de tekst van de *Inleidinge*,²¹ deze afwijkingen komen in handschrift KB en in de oudste drukken niet voor (zie hieronder).

Handschrift KB heeft aan het begin een inhoudsopgave (overzicht van de rubrieken van de "delen" in numerieke volgorde). Deze is geschreven in een andere hand dan die van de tekst; waarschijnlijk is dit de hand van een eigenaar en/of gebruiker. Opvallend is dat hij de "delen" *cap[ita]* noemt en de drie "boeken" als "delen" aanduidt (zowel in de inhoudsopgave als in de tekst). Een dergelijke inhoudsopgave ontbreekt in handschrift W. In de tekst zelf zijn in handschrift W de rubrieken ten dele anders dan in de edities,²² in handschrift KB is dit niet geval. Rubrieken voor de drie "boeken", zoals die in de edities voorkomen, ontbreken in beide handschriften.

Wat betreft de "opmaak" van de tekst dient op een eigenaardigheid van handschrift KB te worden gewezen, die dit handschrift niet alleen van handschrift W maar ook van alle edities tot aan die vanaf 1727 doet ver-

17 Feenstra (1967), pp. 449 e.v.

18 Zie daarvoor de door mij steeds gebruikte editie van de *Inleidinge* door F. Dovring, H.F.W.D. Fischer en E.M. Meijers, Leiden 1952 (tweede uitgave, met enkele correcties maar met dezelfde paginering, Leiden 1965), pp. 337-339. Ik citeer deze uitgave hieronder (evenals in mijn artikel uit 1967) als "ed. Dovring-Fischer".

19 Zie Feenstra (1967), p. 455.

20 Ed. Dovring-Fischer, p. 337 n. 1.

21 Feenstra (1967), p. 450 n. 19.

22 Vgl. hierboven bij noot 21.

schillen: de “tweede hand” heeft een paragrafennummering aangebracht.²³ Deze wijkt op een groot aantal plaatsen af van de sinds 1727 gebruikelijke en zal dus naar alle waarschijnlijkheid deze laatste niet tot model gediend hebben.

3 De correspondentie van De Groot over de *Inleidinge*

Naar aanleiding van de vier criteria die door De Groot in de brief aan zijn broer Willem van 11 februari 1628 genoemd worden voor de beoordeling van afschriften²⁴ valt allereerst op te merken dat de *sex tabulae synopticae* ook in handschrift KB ontbreken.

Ten aanzien van de *locus de decimis ex edicto Caroli anni 1520* (*Inl.* II, 45, 4)²⁵ zijn er belangrijke verschillen tussen de beide handschriften. Handschrift KB heeft hier, anders dan handschrift W,²⁶ in wezen dezelfde tekst als de edities; alleen wordt de eerstgenoemde ordonnantie van Karel V niet als van 1520 maar als van 1529 aangeduid, terwijl handschrift W (dat de desbetreffende passage nog wèl heeft, zij het in iets andere bewoordingen dan de edities) “1539” leest in plaats van “1529” of “1520”. Ik kan niet verder in details treden,²⁷ maar men krijgt hier de indruk dat de versie van handschrift KB van een later datum is dan die van handschrift W.

Wat de *locus* over “amiraelschap” (*Inl.* III, 22, 4-7) betreft,²⁸ is er geen essentieel verschil tussen beide handschriften te constateren, maar dient wel gesignaleerd te worden dat de fout van handschrift W in III, 22, 3²⁹ – “15, 20, 30 schepen” – enigszins te verklaren is door het feit dat handschrift KB – dat de getallen voluit in letters schrijft – geen komma plaatst tussen “vijf” en “thien”, zij het ook dat daar wel een spatie aangehouden is.³⁰

In een brief aan zijn broer van 28 oktober 1628 schrijft De Groot onder andere over het al dan niet ontbreken van een *interpretatio latina vocabulorum artis*, waarmee bedoeld wordt op de Latijnse en bastaardwoorden die in de edities in margine geplaatst zijn naast de Nederlandse “kunst-termen”.³¹ Deze staan in

23 De edities van vóór 1727 hebben geen paragrafennummering; vgl. ed. Dovring-Fischer, p. XIII.

24 Zie Feenstra (1967) pp. 455 e.v.

25 Zie Feenstra (1967), pp. 455-456 (met *addendum* op p. 478).

26 Dat een veel kortere versie van II,45,4 bevat (afgedrukt bij Feenstra (1967), p. 456).

27 Vgl. daarover Feenstra (1967), p. 478 en de conclusie over de datering op p. 457.

28 Feenstra (1967), pp. 456-457.

29 Feenstra (1967), p. 457 n. 44.

30 *Fol.* 127 *recto*: “vijf thien, twintig, dertig.”

31 Zie Feenstra (1967), pp. 459-460; vgl. ook p. 448 n. 13.

handschrift KB evenals in handschrift W alleen in het eerste boek en in het eerste deel van het tweede.³²

Een laatste punt dat in de correspondentie tussen de broers wordt aangevoerd (brieven van Hugo van 12 juli en 18 oktober 1630) is hoe de tekst van *Inleidinge* II, 28, 5 moest luiden.³³ Handschrift W bracht hierover weinig nieuws: Bij het cruciale punt wordt het jaartal niet volledig ingevuld. Handschrift KB leest hier “XV ende LXIV” (1564); dat is wat aanvankelijk ook in de drukproef stond maar tenslotte door Willem geheel werd weggelaten omdat hij de zaak verder niet kon uitzoeken.

4 Vergelijking met de gedrukte uitgaven

Na behandeling van passages uit de correspondentie van De Groot met betrekking tot de totstandkoming van de tekst van de *Inleidinge* ben ik in mijn artikel uit 1967 overgegaan tot vergelijking van handschrift W met de gedrukte uitgaven op een aantal punten. Het is mij helaas niet mogelijk geweest deze “steekproeven” in alle details ook voor handschrift KB uit te voeren en de resultaten met dezelfde uitvoerigheid te vermelden. Ik moge hier met het volgende volstaan.³⁴

(1) *Dezelfde slechte lezingen als alle gedrukte uitgaven* (pp. 466-467): De geciteerde voorbeelden gelden ook voor handschrift KB.³⁵ Alleen dient te worden opgemerkt dat bij III, 1,13 (p. 196 n.4) in handschrift KB inderdaad de slechte lezing “heeft” wordt aangetroffen, terwijl dat ten onrechte voor handschrift W wordt aangegeven: handschrift W leest juist “gheeft”, hetgeen goed is.³⁶

32 Hetgeen bij Feenstra (1967), p. 448 n. 13, vermeld wordt geldt ook voor hs. KB. Overigens komen er in beide handschriften wel enige uitzonderingen voor op het ontbreken van Latijnse en bastaardwoorden na het eerste “deel” van het tweede boek. In hs. W staat bij II, 21, 11 in de marge “Curator” (ontbreekt in hs. KB). In hs. KB vindt men bij II, 17, 17 (hs.: 15) “Secretaris” en bij II, 17, 18 (hs.: 16) “Notaris” alsmede bij III, 40, 1 “*Consignatio*” en “*Confusio*” (deze vier termen ontbreken in hs. W).

33 Zie Feenstra (1967), pp. 462-465.

34 Niet volledig gecontroleerd zijn de bovenste twee lijstjes op p. 469 en op p. 471.

35 Dit is ook van toepassing op hetgeen vermeld wordt bij Feenstra (1967), p. 466 n. 87. In aansluiting op deze noot kan worden opgemerkt dat er ook gevallen zijn waar in de ed. Dovring-Fischer “conjecturen gemaakt [zijn]” door toevoegingen tussen [] in de tekst (vgl. p. XIII) zonder commentaar in een noot. Bij III, 1, 19 (p. 197) kan “[on]mogelijk” echter moeilijk als een conjectuur beschouwd worden: Het betreft een fout die voor het eerst in de tweede druk van 1631 gemaakt is en in vrijwel alle latere 17^{de} en 18^{de} eeuwse drukken niet voorkomt; alleen de 19^e en 20^e eeuwse Nederlandse drukken van Fockema Andreae en Van Apeldoorn hebben haar blindelings van de tweede druk van 1631 overgenomen. Hss. W en KB hebben hier de juiste lezing.

36 Dit voorbeeld dient te worden toegevoegd aan het lijstje van Feenstra (1967), p. 472 bovenaan.

(2) *Slechte lezingen die door De Groot in het exemplaar Lund gecorrigeerd zijn* (pp. 467-468): De geciteerde voorbeelden gelden vrijwel alle ook voor handschrift KB. Er zijn twee uitzonderingen. In II, 40, 11 (p. 162 n.4) heeft handschrift KB “naecten” en in III, 25, 2 (p. 278 n.4) is in handschrift KB de oorspronkelijke lezing “heeft” met potlood verbeterd in “geeft”.³⁷

(3) *Slechte lezingen als in de eerste druk van 1631, doch de fout is al hersteld in de tweede druk van 1631* (p. 468 sub 1): In beide voorbeelden wijkt handschrift KB af van handschrift W. In II, 24, 11 (p. 118 en n.1) begint handschrift KB bij “en dit kan zijn” niet alleen een nieuwe zin maar zelfs een nieuwe alinea, die als 12 genummerd wordt.³⁸ In II, 28, 8 (p. 134 en n.1) leest handschrift KB “guede rechters”: Dat is weliswaar ook fout maar het kan de in de eerste druk gemaakte fout misschien enigszins verklaren.³⁹

(4) *Slechtere lezingen dan alle drukken* (pp. 469-470): In twee gevallen heeft handschrift KB wèl een goede lezing. In II, 45, 2 (p. 183 reg. 11) leest handschrift KB “te hoop”, in II, 48, 28 (p. 190 reg. 23) “schuldeisers”.

(5) *Goede lezingen die in geen enkele druk voorkomen* (pp. 471-473): De op bladzijden 471 en 472 voor handschrift W gesignaleerde voorbeelden zijn in handschrift KB terug te vinden met één uitzondering,⁴⁰ die van bladzijde 473 met twee uitzonderingen.⁴¹

(6) *Gevallen waarin handschrift W een woord of een jaartal niet heeft kunnen lezen* (pp. 473-474): In alle genoemde gevallen geeft handschrift KB het woord of het jaartal wèl, maar in één jaartal is een fout gemaakt.⁴²

5 Marginale aantekeningen

In tegenstelling tot handschrift W, waar ik slechts op twee plaatsen een toevoeging in een andere hand ben tegengekomen,⁴³ bevat handschrift KB

37 Bij II, 40, 11 kan nog opgemerkt worden dat hs. KB i.p.v. “nalaten” leest “maken” (hs. W “laeten”) en dat de lezing “naecten” reeds voorkomt in edities van 1692, 1727 en 1767 en overgenomen is door R.W. Lee in zijn tekstuitgave (zie ed. Doving-Fischer, p. 162 n. 4).

38 Vgl. over nieuwe alinea’s in hs. W (in het algemeen) Feenstra (1967), p. 473; aldaar ook over het bij andere “delen” trekken van paragrafen en over het geheel ontbreken van sommige paragrafen (de beide gevallen van ontbreken doen zich ook voor in hs. KB).

39 *Fol. 62 recto*. I.p.v. “guede” zou in hs. KB misschien ook “goede” gelezen kunnen worden. Is misschien de “Vorlage” van hs. KB ook al onduidelijk geweest?

40 In II, 27, 8 leest hs. KB wèl als hs. W, in II, 27, 10 niet.

41 In II, 23, 10 en III, 16, 8 leest hs. KB niet als hs. W. Aan het lijstje kan worden toegevoegd III, 1, 13 (p. 176), waar zowel hs. W als hs. KB i.p.v. “nochte bezit” lezen “of bezit”.

42 II, 7, 7, in ed. Doving-Fischer, p. 70, regels 11-12: hs. KB heeft “14^e ende 40” i.p.v. “13^e ende 40”.

43 Feenstra (1967), pp. 474-475. Het citaat bij noot 113 is door mij indertijd verkeerd gelezen. Er staat “saeckweldige: principael debiteur”, dwz. precies wat ik toen aannam

een aantal marginale aantekeningen van een tweede hand, waarschijnlijk die van een eigenaar en/of gebruiker. *Grosso modo* kan men deze aantekeningen onderscheiden in twee categorieën: Correcties van de door de eerste hand geschreven tekst en aanvullingen van meer of minder inhoudelijke aard.

Wat de correcties betreft, deze zijn in het algemeen niet de vermelding waard. Een uitzondering mag misschien worden gemaakt voor een passage die voor de corrector niet gemakkelijk te herstellen was omdat de afschrijver tengevolge van zogenaamd homoioteleuton een of twee regels heeft weggelaten. Het betreft een passage in de lange paragraaf III, 32, 7, in de editie Dovring-Fischer, pagina 298, te vinden direct na het verwijzingssteken van voetnoot 2: van “voor ’t gerecht” tot en met “van het doode lichaam” was de tekst uitgevallen; de corrector verving deze passage door “opgegraven worden”, een conjectuur die echter met hetgeen in de tekst volgt niet geheel in overeenstemming lijkt te zijn.⁴⁴

De min of meer inhoudelijke aanvullingen in de marge bestaan – voor zover ze niet uitsluitend dienen om de aandacht op een woord of een begrip te vestigen⁴⁵ – vooral uit verwijzingen naar teksten die De Groot benut kan hebben.⁴⁶ Het gaat daarbij met name⁴⁷ om artikelen uit het plakaat van Filips II van 1563 over de zeevaart. De commentator gebruikt daarvoor een tekst die te vinden is in een editie van de handvesten van Amsterdam van 1624;⁴⁸ hij citeert tweemaal een pagina uit deze editie.⁴⁹ Buiten deze materie vertoont hij

dat bedoeld was.

44 In een eerdere passage van de paragraaf III, 32, 7, in de ed. Dovring-Fischer onderaan p. 297 bij “die verkort waren ofte haere naesten”, heeft de corrector in eerste instantie in de marge “op” als verbetering voor “ofte” aangegeven; volgens een aantekening daaronder blijkt hij dan echter “off” toch aanvaardbaar te vinden.

45 Zo wordt bij het begin van II, 1, 20 het woord “handvesten” in de marge herhaald en in II, 48, 39 de naam “Amsterdam”. Waar De Groot aankondigt dat hij later op een onderwerp zal terugkomen, bij II, 1, 29 en bij III, 49, 5, wordt in de marge geschreven “ubi”.

46 Een enkele maal wordt een interne verwijzing van De Groot gepreciseerd. Bij III, 2, 12 (“het gunt hier vooren ... is gezeit”) staat een verwijzing naar “f: 596”, dwz. naar p. 596 van de oorspronkelijke nummering; daarmee moet *fol. 93 verso* bedoeld zijn, waar de tekst van III, 1, 10 voorkomt, die in de ed. Dovring-Fischer, p. 205 n. 1, als vindplaats genoemd wordt.

47 Daarnaast vindt men bij III, 19, 3 (“van ouds ende onlangs is bevolen”) een verwijzing naar “art. 30 et seqq. van de ordonnantie vande Politien”, dwz. de Politieke Ordonnantie van 1 april 1580; vgl. de verwijzing van De Groot zelf in het exemplaar Lund, ed. Dovring-Fischer, p. 252 n. 2. De tekst van de Politieke Ordonnantie heeft de commentator ook kunnen vinden in de hieronder genoemde editie 1624 van de Handvesten van Amsterdam (pp. 206-212).

48 *Hand-vesten, privilegien, handelingen, costuymen ende willekeuren der stad Amstelredam*, [s.l.] 1624.

49 Bij III, 37, 7 en 8 (hs. KB, *fol. 147 recto*): “nn. 7 en 8 getrocken uit seeckere placæten van den jaere 1563, gedrukt int Keur boeck van Amsterdam, mihi p. 185”; een soortgelijke verwijzing bij III, 38, 16 (*fol. 148 verso*). In de in noot 48 genoemde editie vindt men inderdaad op p. 185 de artikelen van het plakaat van 1563 die De Groot in de drie paragrafen van de *Inleidinge* grotendeels heeft overgenomen: het zijn respectievelijk de artt. 4, 5 en 1 van de rubriek “Van schepen die malcander beschadighen”. – Verdere verwijzingen naar het plakaat in hs. KB op II, 20 (§§ 19, 38, 39, 41 en 43) en III, 24, 5.

een zekere belangstelling voor het erfrecht bij versterf: bij II, 28, 18 maakt hij een aantekening op de zin “is hij maer van eene zijde bestorven, zoo gaat de erfenisse geheel aan de zelve zijde”.⁵⁰ Bij die bladzijde is zelfs een los papiertje gevoegd, waarschijnlijk ook van zijn hand, waarop commentaar geleverd wordt op de kort na het voorgaande volgende zin die met “ten waer” begint.

Helaas bieden de hierboven genoemde marginale correcties en aanvullingen te weinig houvast voor een beantwoording van de vraag wie de eigenaar en/of gebruiker van handschrift KB geweest kan zijn. Dat het een jurist was lijkt wel zeer waarschijnlijk, maar veel meer valt er niet over hem te zeggen.

6 Conclusies betreffende handschrift KB

Gezien de diverse details die hierboven vermeld zijn, is het wel duidelijk dat het handschrift KB in beginsel meer interessante aspecten voor de tekstgeschiedenis van de *Inleidinge* biedt dan het handschrift W. Als men ooit nog tot een nieuwe kritische editie van de tekst van de *Inleidinge* zou willen komen, zou men de beide handschriften woord voor woord met de gedrukte uitgaven moeten vergelijken. Ik vraag mij wel af of zulk een editie tegenwoordig nog te realiseren is ...

7 Handschrift Leiden BPL 1722 II (*Prolegomena*)

Tot slot nog een kort woord over het Leidse handschrift van de *Prolegomena juri hollandico praemittenda*. Het bestaat uit drie *folia*, waarvan 5 bladzijden beschreven zijn. Daarop staat niets anders dan de tekst van de *Prolegomena*, voorafgegaan door de titel. De drie *folia* zijn onderdeel van een dossier met *Collectanea tot de Inleidinge van Hugo de Groot*, samengesteld door Frans van Limborch (1679-1765), advocaat-fiscaal van de Rekenkamer der Domeinen, een jurist die tevens als letterkundige en historicus bekend is.⁵¹ Hij heeft een belangrijke verzameling handschriften nagelaten, die in 1862 door Martinus Nijhoff in Den Haag geveild is. In de veilingcatalogus komen de

50 In hs. KB, fol. 63 verso, staat bij het woord “syde” in de marge: “daer in hij bestorven is. hoc solum obtinenti in linea ascendenti et transversali, non descendenti: nam def. hoc dictum supra”.

51 Zie over hem A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, dl. XI, Haarlem 1865, pp. 446-450. Over zijn – veel bekendere – oom Philippus van Limborch, Remonstrants predikant (1633-1712), zie behalve van der Aa, pp. 451-455, nog *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, dl. IX, Leiden 1933, kol. 608-611; zijn grootvader Frans van Limborch wordt daar in kol. 608 kort genoemd als koopman en advocaat te Amsterdam (vgl. ook van der Aa, p. 455). Zijn vader Simon van Limborch (overleden 1722), advocaat in Den Haag, komt alleen voor in van der Aa, pp. 455-456, evenals zijn oudste oom Rem van Limborch (1625-1685), advocaat fiscaal en procureur generaal der Domeinen (van der Aa, p. 455).

genoemde *Collectanea* voor.⁵² Deze zijn echter eerst in 1899 door de Universiteitsbibliotheek Leiden verworven, tegelijk met een doorschoten exemplaar van de editie Delft 1652 van de *Inleidinge*, dat ook reeds in de veilingcatalogus van 1862 vermeld is.⁵³ Dit is thans handschrift BPL 1722 I, terwijl de *Collectanea* de signatuur BPL 1722 II dragen.⁵⁴

De *Collectanea* bevatten een groot aantal andere geschriften en documenten, gerangschikt in de volgorde van de teksten van de *Inleidinge* waarop zij betrekking hebben. Deze zijn van zeer verschillende data: enkele moeten zelfs na de dood van Frans van Limborch toegevoegd zijn. De *Prolegomena* vormen het beginstuk van het dossier; zij zijn niet gedateerd. Het is onbekend hoe en wanneer Van Limborch de drie *folia* verworven heeft. Hij stamde uit een bekende Remonstrantse familie; zijn vader, zijn oudste oom en zijn grootvader waren ook juristen.⁵⁵ Het is niet onwaarschijnlijk dat het stuk reeds lang in familiebezit was. Naar het schrift te oordelen, kan het uit dezelfde tijd stammen als het bovengenoemde handschrift W, dat de tekst van de *Prolegomena* samen met die van de *Inleidinge* bevat.

Over de overlevering van de tekst van de *Prolegomena* zonder de titel, dat wil zeggen van de tekst van De Groot die sinds 1656 vele malen in druk verschenen is als tractaat *De aequitate*, is in het artikel dat ik in 1974 samen met J.E. Scholtens gepubliceerd heb het nodige gezegd; ik moet hier volstaan met daarnaar te verwijzen.⁵⁶

Bij een vergelijking met de door Scholtens en mij tot stand gebrachte kritische teksteditie van *De aequitate*⁵⁷ heb ik vastgesteld dat de verwantschap van het Leidse handschrift BPL 1722 II met het handschrift W veel groter is dan met de autograaf van De Groot en de *editio princeps* door Nicolaas Blanckaert; dit ligt ook voor de hand omdat deze laatste niet, zoals de beide eerstgenoemde manuscripten, de titel *Prolegomena juri Hollandico praemittenda* hebben. Het Leidse handschrift heeft dezelfde verkeerde inlassingen als het handschrift W

52 Veilingcatalogus Martinus Nijhoff 1-3 dec. 1862, aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek, Den Haag (Verz. Cat. 4375), p. 40, nr. 563.

53 *Loc. cit.*, nr. 558.

54 Op het bovenste blad van de *Collectanea* leest men, in de hand van Frans van Limborch: "Bescheiden die voormaals geplaatst zijn geweest in mijn doorschoten exemplaar van Hugo de Groots Inleidinge tot de Hollandsche Regtsgeleerdheid ... te noemen Collectanea tot de Inleidinge van Hugo de Groot". Het is niet erg waarschijnlijk dat met "mijn doorschoten exemplaar" het exemplaar van de editie Delft 1652 bedoeld wordt dat thans als hs. BPL 1722 I in de Leidse Universiteitsbibliotheek aanwezig is. In de veilingcatalogus komt onder no. 561 een doorschoten ex. van de editie Amsterdam 1692 voor, dat uitsluitend aan Frans van Limborch heeft toebehoord terwijl de ed. Delft 1652 ook van zijn oom Rem en zijn vader Simon geweest (en door hen geannoteerd) is.

55 Zie hierboven, n. 51.

56 Zie vooral Scholtens-Feenstra (1974), p. 215 e.v.

57 Scholtens-Feenstra (1974) *Appendix I*.

in paragrafen 8 en 11 van onze editie.⁵⁸ Waar het handschrift Leiden van het handschrift W afwijkt is de tekst meestal slechter. Op twee plaatsen heb ik een afwijking ten opzichte van het handschrift W geconstateerd, die overeenkomt met de tekst van de editie van Blanckaert.⁵⁹ In beide gevallen gaat het om onbeduidende varianten, die ontstaan kunnen zijn zonder dat er van wederzijdse beïnvloeding sprake behoeft te zijn.

Wat hiervan zij, ik zie weinig reden voor een nieuwe editie van *De aequitate*, waarin ook de lezingen van het handschrift BPL 1722 II verwerkt zouden moeten zijn. Voor het ontstaan van de titel *Prolegomena juri Hollandico praemittenda*⁶⁰ biedt het handschrift geen nieuwe gezichtspunten.

58 Scholtens-Feenstra (1974), p. 217 en n. 95, met verwijzing naar de teksteditie.
59 Zie in de editie (Scholtens-Feenstra (1974), pp. 222-228) de noot bij regel 72: BPL 1722 II leest ook "*habeat*"; de noot bij regel 116: BPL 1722 II heeft ook "*comitatum*".
60 Vgl. de beschouwingen in Scholtens-Feenstra (1974), pp. 218-221.